

ג'ורג'ו אגמבן

צורת־חיים

1. ליוונים לא היה מונח יחיד כדי לציין את מה שאנו מכנים חיים. לצורך כך עשו שימוש בשני מושגים שונים לחלוטין מבחינה סמאנטית ומורפולוגית: *zoé*, שציין את עובדת החיים הפשוטה, המשותפת לכל בעלי החיים (חיות, אנשים או אלים), ו-*bios*, שציין צורה או דרך חיים של יחיד או של קבוצה. בשפות מודרניות הפרדה זו נעלמה בהדרגה, וגם היכן שהשתמרה, כמו במלים ביולוגיה וזואולוגיה, אין היא מצביעה עוד על שוני מהותי. כיום, מושג יחיד – אשר עכירותו גדלה ביחס ישיר לקדושה עליה הוא מורה – מצביע על המכנה המשותף העירום, אותו אפשר לבודד תמיד בכל אחת מצורות חיינו הרבות מספור.

לעומת זאת, המושג צורת־חיים נועד להצביע על חיים שאי אפשר להפרידם מצורתם, חיים שבהם אי אפשר עוד לבודד משהו כמו חיים חשופים.

2. חיים שאינם נפרדים מצורתם הם חיים, שבהם עיקרה של דרך החיים הוא החיים עצמם, ועיקרם של החיים הוא דרך החיים. מה מבקש המשפט הזה לומר? הוא מגדיר חיים, חיי אדם, בהם הדרכים, המעשים והתהליכים הייחודיים לחיינו לעולם אינם עובדות פשוטות, אלא הינם תמיד בגדר אפשרויות של חיים, ומעל לכל כוח פוטנציאלי. את ההתנהגויות והצורות של חיי אדם אין מגדירים נטייה ביולוגית כלשהי או אילוץ מסוים. אף שהן נתפשות אצלנו כמנהגים חוזרים על עצמם וכאילוץ חברתיים, חייבות התנהגויות וצורות של חיי בני אדם לשמר תמיד אופי של אפשרות, כך שהחיים עצמם הם תמיד אלה המונחים על כף המאזניים. זו הסיבה לכך שהאדם – כקיום מבוסס על כוח פוטנציאלי, היכול לפעול או לא לפעול, להצליח או להיכשל, לאבד את עצמו או למצוא את עצמו – הוא היצור היחיד אשר חיו מכוונים לאושר. בשביל אדם, החיים – בלי כפרה ובייסורים גדולים – תמיד מועדים לאושר. אבל בדרך זו הופכת צורת־חיים מיניה וביה לחיים פוליטיים. ("המדינה היא קהילה המבוססת על החיים עצמם והיא מכוונת אל החיים הטובים של האדם בתוכה", *marsilio da padova*,

(defensor pacis v ii

3. לעומת זאת, הכוח הפוליטי שאנו מכירים מתבסס בסופו של דבר על הניתוק של החיים החשופים מתוך ההקשר של צורות החיים. על פי החוק הרומאי, חיים אינם מושג משפטי, אלא מושג המצביע על עובדת החיים הפשוטה או על דרך חיים מסוימת. יש רק מקרה אחד בו זוכה מושג החיים למשמעות משפטית, ההופכת אותו למושג טכני: הביטוי *vitae necisque potestas*, הכוח של האב על חיי בנו ומותו. יאן תומאס הראה איך בביטוי זה אין *que-* משמש כאוגד, כך שהמושג חיים הוא בסך הכל תולדה של *nex*, הכוח להרוג. אם כך, החיים מופיעים לראשונה בחוק רק בתור מה שמקביל לכוח המאיים במוות. ואולם, מה שחל על זכות האב על החיים ועל המוות, חל במשנה תוקף על כוח ריבוני (*imperium*), בו האב הוא מושג מכונן. בדרך זו מוגדרים החיים במצב הטבעי אצל הוֹפְס אך ורק באמצעות היותם נתונים בלא־תנאי לאיום המוות (הזכות הלא־מוגבלת של הכל על הכל). ואולם, החיים הפוליטיים, כלומר החיים בהגנה מצד הלווייתן, אינם חיים אחרים, אלא אותם חיים החשופים תמיד לאותו איום, זה המתרכז עתה רק בידיו של הריבון. הכוח האבסולוטי והנצחי – המגדיר את כוחה של המדינה – אינו מבוסס בסופו של דבר על רצון פוליטי, אלא על חיים חשופים, הזוכים לשמירה ולהגנה, כל עוד הם מקבלים את זכותו של הריבון (או של החוק) על החיים ועל המוות. (זוהי בדיוק משמעותו המקורית של שם התואר 'קדוש' [*isacer*], כאשר הוא מכוון כלפי חיי אדם). מצב החירום, עליו מחליט הריבון בכל פעם, מתרחש כאשר החיים החשופים – אשר במצב רגיל נראים כקשורים לצורות החיים השונות בחברה – מוטלים לפתע בספק, ומוצגים בפירוש בתור הבסיס האולטימטיבי של הכוח הפוליטי. החיים החשופים הם בה־בעת היוצא מן הכלל והכלל של העיר.

4. "המסורת של המדוכאים מלמדת אותנו ש'מצב החירום', בו אנו חיים אינו היוצא מן הכלל, אלא הכלל. אנו חייבים להגיע למושג של היסטוריה אשר מכיר בעובדה זו." אבחנה זו של ולטר בנימין – כיום בת יותר מיובל שנים – לא איבדה דבר מן האקטואליות שלה, לא רק משום שאין היום לכוח הריבוני שום צורה לגיטימית, לכך ממצב החירום, ולא רק משום שכוח זה מחפש אחר מצב החירום בכל מקום ובכל זמן, ואפילו חותר בסתר להבאתו (איך אפשר לא להבין כי למערכת אשר אינה מסוגלת עוד לפעול, אלא על יסוד של מצב חירום, יש אינטרס לשמר אותו בכל מחיר?). חשיבות טענתו של בנימין נובעת, יותר מכל, מכך שהחיים החשופים, אשר היו בעבר היסוד הנסתר של הריבוניות, הפכו לצורת החיים הרומינגנטית ביותר. החיים החשופים – החיים במצבם

היוצא-מן-הכלל, אשר שוב איננו יוצא-מן-הכלל - מפרידים בכל מקום בין צורות החיים השונות, ובכך מונעים מהן להתאחד לכדי צורת-חיים. ההפרדה של מרקס בין אדם לאזרח מומרת אפוא בהפרדה בין חיים חשופים - הנשאים האולטימטיביים של הריבונות - לבין צורות החיים השונות, המורכבות על אותם חיים חשופים, ומקנדות באופן מופשט בזהויות משפטיות-חברתיות (הבוחר, הפועל, העיתונאי, הסטודנט, אבל גם נשא האיידס, הקוקסינל, כוכבת הפורנו, הקשיש, ההורה, האשה). (לראות את החיים החשופים מופרדים מצורתם במלוא אומללותם בתור עיקרון עליון - הריבונות או הקדושה - זהו הגבול של מחשבת בטאיי, ולכן איננו משתמשים בה.)

5. התזה של מישל פוקו, על פיה "מה שהיום משנה יותר מכל הם החיים עצמם", ולפיכך פוליטיקה ההופכת לביו-פוליטיקה היא, במובן זה, מדויקת במהותה. ואולם, חשוב מאוד להבין את משמעות המהפך הזה. מה שנשאר לוט בערפל בוויכוח העכשווי סביב ביו-אתיקה וביו-פוליטיקה, הוא בדיוק מה שראוי להקדים ולפקפק בו, כלומר, התפישה של החיים בתור מושג ביולוגי. פול רבינוב מציע שתי דוגמאות מנוגדות של חיים: מצד אחד, חיים ניסויים, חייו של המדען, החולה בסרטן דם והופך את חייו-שלו למעבדה, בה הוא מבצע מחקרים וניסויים לא-מוגבלים; מצד שני, חייו של האדם המתמרמר בשם קדושתם של החיים על הסתירה בין אתיקה אינדיבידואלית וטכנולוגיה מדעית. הבעיה היא ששתי הדוגמאות הללו נשענות בלי דעת על אותו מושג של החיים החשופים. מושג זה, המוצג היום באצטלה של מונח מדעי, הוא למעשה מושג פוליטי חילוני. (מנקודת מבט מדעית, למושג החיים אין כלל משמעות: "דיונים על המשמעות האמיתית של חיים ומוות", כותבים פיטר וג'יינ מדאוואר, "מסמנים בכיולוגיה שיח ברמה נמוכה. למלים אלו כשלעצמן אין משמעות, ושום מחקר, עמוק וזהיר ככל שיהיה, לא יוכל להבהירן".)

זהו המקור של האידיאולוגיה הרפואית-מדעית, אשר עם כל פזיזותה ממלאת תפקיד משמעותי במערכת הכוחות בת ימינו, כפי שעולה מן השימוש המתרחב במושגים מדעיים-כביכול לצורכי שליטה פוליטית: בירודם של החיים החשופים, מתוך מאגר של צורות חיים, מתרחש במקרים רבים באופן מאסיבי ויום-יומי, לא באמצעות הריבון אלא באמצעות מערכת ייצוגים כמו-מדעיים של הגוף, של מחלות ושל בריאות. העולם הרפואי משתלט היום על מרחבים גדלים והולכים של החיים, ואפילו של הדמיון האינדיבידואלי שלנו. החיים הביולוגיים - הצורה החילונית של החיים החשופים (בהיות שניהם בלתי ניתנים

לביטויי ובלתי־חדירים) - הופכים את צורות החיים הקיימות לצורות של שרידה, של היותות בחיים. חיים ביולוגיים כאלו נשארים בעקירותם ומוסיפים לגלם אותו איום רחוק העלול להתמש בכל רגע באמצעות מעשה אלים, הדרה, מחלה או תאונה. זהו הריבון הבלתי־נראה המתבונן בנו מבעד למסיכה המטופשת של בעלי השררה, השולטים בנו משמם של אותם חיים ביולוגיים, בין שהם מבינים ובין שאינם מבינים זאת.

6. נהיה מסוגלים לחשוב על חיים פוליטיים, חיים השואפים לאושר, המתלכדים לכדי צורת־חיים, רק משעה שנוכל להשתחרר מאותה הפרדה בסיסית של החיים עצמם, ולצאת, אחת ולתמיד, משיעבודה של כל ריבונות. השאלה בדבר אפשרותה של פוליטיקה, שלא תהיה מבוססת על רעיון המדינה, ראויה אפוא להתגלגל בצורה הבאה: האם אפשר לדמיין היום משהו כמו צורת־חיים, חיים שבהם החיים עצמם הם אלה המונחים על כף המאזניים, חיים של כוח פוטנציאלי?

אנחנו קוראים מחשבה למה שמאחד צורות חיים שונות בהקשר ששוב אינו ניתן להפרדה כצורת־חיים. בכך אין אנו מתכוונים לשימוש האינדיבידואלי באיבר מסוים, או ביכולת נפשית, אלא להתנסות, או לניסוי, שנושאו הוא האופי הפוטנציאלי של החיים והאינטליגנציה האנושית. "לחשוב" אין פירושו להיות מושפע ממושא זה או אחר, מתוכן זה או אחר של מחשבות, אלא להיות מושפע מעצם אפשרותה של המחשבה, להתנסות בפתחותה של כל מחשבה לפוטנציאליות הטורה של המחשבה עצמה. ("המחשבה היא קיום אשר טבעו הוא קיום פוטנציאלי... גם כשהמחשבה תופשת משהו שאפשר לחשוב עליו... היא מוסיפה להתקיים באופן מסוים ככוח פוטנציאלי, ולפיכך היא יכולה לחשוב על עצמה" [אריסטו, "על הנפש" 429a-b]).

רק אם אינני פועל תמיד, ולא רק פועל, אלא גם מתכוון כלפי אפשרות וכלפי כוח פוטנציאלי, רק אם ניסיון החיים והכוונות שלי הם המרכז של כל הניסיון והכוונות שלי - רק אם קיימת, במובן זה, מחשבה - רק אז יכולה צורת חיים להפוך מהיות עובדה, או דבר, להיותה צורת־חיים, לחיים שבהם אי אפשר עוד לבודד משהו כמו חיים חשופים.

7. ההתנסות במחשבה היא תמיד ההתנסות בכוח פוטנציאלי משותף. קהילה וכוח חד הם, משום שהעיקרון הקהילתי הוא האילוץ שכל קהילה תישא אופי פוטנציאלי מסוים. בין יצורים שתמיד יפעלו, שתמיד יגדירו את עצמם כדבר זה

או אחר, שתמיד תהיה להם זהות כזאת או אחרת - ולכן ימצו לחלוטין את הכוח הפוטנציאלי שלהם - לא תיתכן שום קהילה, אלא רק חיבורים מקריים והפרדות עובדתיות. אנו יכולים לתקשר עם האחרים רק באמצעות הכוח הפוטנציאלי שעדיין נותר בנו ובאחרים. כל תקשורת (כפי שבנימין מסביר זאת ביחס לשפה) היא בראש ובראשונה לא תקשורת של מושא משותף, אלא של עצם היכולת לתקשר. אם קיים בעולם רק יצור אחד בודד, כי אז הוא לגמרי חסר כוח (זוהי הסיבה שתיאולוגים טוענים כי אלוהים ברא את העולם מלא-כלום [ex nihilo], כלומר, ללא שום כוח). לעומת זאת כאשר יש לי כוח, אנחנו תמיד רבים (זוהי הסיבה לכך שהשפה, בתור כוח פוטנציאלי לדבר, לעולם אינה יכולה להתקיים על דובר יחיד).

לפיכך, פילוסופיה פוליטית מודרנית אינה מתחילה במחשבה הקלאסית, הרואה בחשיבה חיים תיאורטיים, דבר-מה נפרד ובודד ("הגלות של היחיד אל תוך היחיד"), אלא באפן רושד, כלומר, במחשבה על אינטלקט משותף לכל בני האדם, ובפסקה ב-De Monarchia, בה מסביר דנטה כיצד ערב-רב של בני אדם מבוסס על אותו כוח פוטנציאלי של המחשבה:

כיוון שהכוח של המחשבה האנושית אינו יכול להתממש באופן אינטגרלי וסימולטני באדם יחיד או אפילו בקהילה מסוימת אחת, מימוש של כוח פוטנציאלי כזה מחייב ערב-רב של בני אדם... המשימה של בני האדם, כאשר הם נתפשים בכללותם, היא לממש ללא הרף את כל הכוח האפשרי של האינטלקט, קודם כל בפעילות מחשבתית, וכתוצאה מכך גם בפעילות פיזית (I 3-4).

8. האינטלקט בתור כוח חברתי, זה שמרקס מכנה אינטלקט כללי, משיג את משמעותו אך ורק מנקודת מבטה של אותה התנסות. הוא מעניק שם ל-multitudo, אותו ערב-רב הכרחי לכוחה של המחשבה עצמה. אינטלקטואליות ומחשבה אינן צורת-חיים מסוימת, בין צורות חיים אחרות, שבה מבטאים את עצמם החיים והייצור החברתי, אלא הינן כוח מאחד המכוון בצורת-חיים אותו ערב-רב של צורות חיים שונות. נוכח ריבונות המדינה, היכולה להצדיק את עצמה אך ורק באמצעות הפרדת החיים החשופים מצורתם, מתמיד באפשרותו אותו כוח פוטנציאלי המאחד ללא הרף את החיים על צורתם, או מונע את הפרדתם. ההבחנה בין ההשלכה הפשטנית והמסיבית של ידע חברתי לתוך תהליכי הייצור - טיפוסית למצב הנוכחי של העולם הקפיטליסטי (חברת הראווה) - לבין אינטלקטואליות ככוח אנטגוניסטי וצורת-חיים, עוברת דרך ההתנסות באותה לכידות, בחוסר היכולת ליצור הפרדה בין החיים לצורתם.

מחשבה היא צורת-חיים, חיים שאי אפשר לנתקם מצורתם; לא רק בתיאוריה, אלא בכל מקום בו אנו מגלים את האינטימיות של אותם חיים בלתי ניתנים להפרדה, בחומרנותם של התהליכים הגופניים, בהרגלינו וכאורחות חיינו - שם ורק שם שוכנת מחשבה. ומחשבה זו, צורת-חיים זו, הנוטשת את החיים החשופים ל"אדם" ול"אזרח" - אשר יכולים לכסות על העירום רק לפי שעה על ידי ייצוג ה"זכויות" שלהם - חייבת להפוך למושג המדריך ולמרכז המאחד של הפוליטיקה שתבוא.

מאיטלקית דוד קישיק